

УДК 94. (477.8)

Я.П. Цецик

РОЛЬ МОНАРХІЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ СТРУКТУР У ПОСИЛЕННІ НАПРУГИ В СФЕРІ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано міжнаціональні взаємовідносини на Волині на початку ХХ ст. З'ясовано, які чинники вплинули на їх ускладнення у цьому регіоні.

Ключові слова: Волинь, міжнаціональні відносини, політична парія, православна церква.

В статті проанализированы межнациональные взаимоотношения на Волини в начале ХХ в. Выяснено, какие факторы влияли на их усложнение в этом регионе.

Ключевые слова: Волинь, межнациональные отношения, политическая партия, православная церковь.

In articles mezhdunatsionalny relationship on Volyn' at the beginning of the XX century is analysed. It is found out, what factors influenced their complication in this region.

Key words: Volyn', mezhdunatsionalny relations, political party, orthodox church.

Актуальність статті полягає в об'єктивному аналізі міжнаціональних взаємовідносин на Волині на початку ХХ ст. та ролі конфесійних і політичних чинників у їх ускладненні.

Метою статті є дослідження міжнаціональних взаємовідносин на Волині на початку ХХ ст. та дослідження факторів, що вплинули на їх ускладнення.

Питання пов'язані з дослідженням міжнаціональних взаємовідносин на Волині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. піднімалося неодноразово різними вченими. Деякі питання досліджуваної теми присутні у наукових працях С. Жилюка та В. Бойко [2] І. Кулінича [3], О. Шмида [4-5] та інших учених.

Суспільно-політичні процеси, що проходили у Російській імперії на рубежі ХІХ – ХХ ст. торкнулися практично всіх сторін суспільного життя країни. Одним з важливих питань, яке потребувало нагального вирішення – була проблема міжнаціональних відносин у державі. Особливо дана проблема актуалізувалася на початку 1900-х рр. Складність й неоднозначність органів влади у ставленні до національних меншин поєднана з відвертою дискримінацією окремих з них, негативно впливали на внутрішнє життя імперії, ускладнюючи й так далеко не просту внутрішню ситуацію в країні. На українських землях, що перебували у складі Російської імперії дане питання було особливо актуальним. Це було зумовлено, тим що на території західних губерній проживала крім українців та росіян значна кількість представників інших етнічних груп. Не стала виключенням у цьому питанні й Волинська губернія з центром у м. Житомир. На її території, враховуючи внутрішні особливості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, у вказаний період часу це питання стало набувати особливої гостроти.

Після поділів І Речі Посполитої до складу Російської імперії відійшли землі Правобережної України у тому числі й Волинь. Поряд з українцями, які склали основну етнічну групу населення на цих землях проживала й значна кількість поляків та євреїв. Упродовж ХІХ ст. етнічна структура населення Волинської губернії зазнала певних змін, які були зумовлені урядовою політикою чеської та німецької колонізації цього регіону. Все це у комплексі вплинуло на те, що на початку ХХ ст. у цьому регіоні України проживали чисельні етнічні громади євреїв, поляків, німців та чехів. Внутрішня ситуація ускладнювалася й тією обставиною, що імперська влада та православна церква відкрито перебували на проросійських позиціях й негативно ставилися до окремих етнічних меншин. Ще одним чинником, який впливав на етнічний склад населення Волинської губернії, була

наявність так званої «смуги осілості» євреїв. Згідно діючого законодавства Російської імперії євреї могли вільно селитися у межах «смуги осілості», як правило у містах та містечках, а в Санкт-Петербурзі, Москві та ряді інших великих міст держави були обмеження, щодо чисельності їх проживання, так само як і на етнічних російських землях. Така позиція влади була продиктована небажанням допустити зростання чисельності представників цієї етнічної групи у столиці й ряді інших регіонів держави.

Таким чином, враховуючи наявність «смуги осілості» євреїв, а Волинь входила до неї, тому це значною мірою вплинуло на етнонаціональну структуру даного регіону.

На початку ХХ ст., особливо після маніфесту імператора Миколи II 17 жовтня 1905 р. у державі змогли розпочати легальну діяльність ряд політичних партій. Щодо політичних структур, що функціонували на території країни то промонархічні політичні угруповання користувалися підтримкою як з боку органів центральної влади, так і місцевої. Політичні структури, що перебували на ліберально-демократичній платформі, як, зокрема Конституційно-демократична партія (кадети) пізніше Партія народної свободи мали можливість діяти легально. Ті ж партії, що стояли на позиції силових методів боротьби з самодержавством, й надалі діяли нелегально, а їх члени зазнавали переслідувань зі сторони органів влади. У своїй діяльності більшість політичних структур імперії не оминали проблеми етнонаціональних відносин у державі. Одні виступали за рівність представників всіх етнічних груп і за відміну «смуги осілості» євреїв (наприклад соціалістичні), а інші навпаки обстоювали позицію її збереження й відкрито висловлювали своє негативне ставлення до представників окремих етнічних груп населення, як, зокрема Союз руського народу (СРН), промонархічна політична структура, яка стояла на позиції повної відданості імператорському престолу, аналогічну позицію займали й Російська монархічна партія та інші монархічні структури, які з особливою ненавистю ставилися, зокрема, до євреїв і поляків та національно свідомих українців. Щодо українських партій, то незважаючи, що розпочали свою діяльність Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) та інші, які діяли в Україні, на території Волині вони мали незначні впливи тому на ситуацію у сфері міжнаціональних відносин у цьому регіоні вони практично не впливали.

Така ситуація великою мірою вплинула на ескалацію міжнаціональної напруги, тому що легально діючі промонархічні політичні об'єднання на сторінках своїх друкованих видань обґрунтовували позицію відносно свого негативного ставлення до євреїв, поляків, при цьому вони часто їх зображали ворогами імперської влади, росіян і взагалі православних. Важливу роль у їх протистоянні з представниками інших етнічних груп відігравав і релігійний чинник.

Щодо Волині то на початку ХХ ст. у цьому регіоні розпочав активну діяльність СРН, який мав підтримку не лише з боку органів місцевої влади, а й значної частини православного духовенства. На сторінках пресових органів, що стояли на платформі цієї політичної структури було надруковано велику кількість статей в яких різко критикувалися представники окремих етнічних груп, особливо євреї, поляки, меншою мірою це стосувалося німців-колоністів. Це відразу ж вийшло за рамки звичайного «пресового протистояння», бо ті ж самі поляки та євреї мали свої пресові органи, на сторінках яких не залишалися в боргу в своїх опонентів. Це відкрите протистояння значно ускладнило й так далеко не прості міжнаціональні відносини в регіоні.

Відносно національного складу населення Волинської губернії, то, станом на 1912 р. на її території проживало 3 815 678 осіб. Найчисельнішу етнічну групу населення становили українці – 2 658 432 особи, другими за чисельністю були євреї – 548 176 осіб, третіми поляки – 343 284 особи, далі йшли німці-колоністи – 195 197 осіб, росіяни – 38 575 осіб, чехів – 27 401 особа. Крім представників цих етнічних груп, які були найчисельнішими в губернії також проживало 940 татар, 486 білорусів, 132 турки, 18 вірмен та 3037 осіб чия національність не вказана в статистичних даних про національний склад населення [1, с. 71]. Це підкреслює, що на території багатонаціональної Російської імперії проживали представники різних національностей.

Отже, станом на 1912 р. найчисельнішу етнічну групу населення Волині становили українці, наявність такої значної кількості євреїв пояснюється, тим що Волинська губернія входила до «смуги осілості» євреїв і вони змушені були тут оселятися й проживати. З іншого боку досить значний відсоток представників даної етнічної групи населення традиційно проживав на цих землях ще з часів перебування Волині у складі І Речі Посполитої. На початку ХХ ст. чисельність поляків-католиків території Волинської губернії стрімко зростала за рахунок природного приросту та завдяки заробітчанами – вихідцям із Царства Польського. Якщо в 1905 р. на Волині проживало 225 000 поляків-католиків [2, с. 139], то за сім років їх чисельність зросла більше ніж на 118 тис. осіб. Перебування німців-колоністів на третьому місці серед етнічних груп населення регіону пояснюється тим фактором, що, починаючи з першої половини ХІХ ст. імперські уряди проводили німецьку колонізацію, а німецькі поселенці з радістю селилися на волинських землях, саме це й зумовило швидкий ріст чисельності представників цієї етнічної групи на Волині. Загалом саме українці, поляки, євреї та німці-колоністи становили основні етнічні групи населення Волинської губернії. Цілком логічним було й те, що в кількісному еквіваленті саме українці, яких у тогочасних документах називали малоросами, становили основну частину населення краю.

Досліджуючи міжнаціональні взаємовідносини на Волині на початку ХХ ст. варто відзначити, що ніяких яскраво виражених виступів чи критики представників інших етнічних груп саме з боку українців не спостерігалось. Хоча прояви етнічного сепаратизму зі сторони окремих українців по відношенню до представників інших національностей були, однак вони носили скоріше поодинокий ніж масовий характер. Таку позицію у своїй більшості займали ті українці, котрі були членами СРН

Аналізуючи стан міжнаціональних відносин на Волині, на нашу думку варто зупинитися на їх окремих складових, а саме на російсько-німецьких, російсько-польських та російсько-єврейських взаємовідносинах.

Мешканці німецької національності здебільшого проживали у Луцькому, Новоград-Волинському, Житомирському та Рівненському повітах губернії [3, с. 23; 4, с. 23].

Німецька колонізація Волині носила чітко виражений аграрний характер. Пріоритетними галузями господарської діяльності німецьких колоністів було землеробство, тваринництво, розвивалися й різноманітні ремесла. Також німецькі колоністи залишили досить помітний слід у розвитку окремих галузей промисловості у краї [4, с. 23].

Ставлення до німецьких поселенців з боку російського чиновництва не було одностайним. Урядові діячі з діаметрально протилежних позицій оцінювали німецьку колонізацію Волині. Одні її сприймали позитивно віддаючи належне німецьким поселенцям, які освоїли далеко не найкращі землі, активно сприяли розвитку сільського господарства у регіоні; інші ставилися до них негативно у зв'язку з тим, що німецькі поселенці зберігали вірність своїй мові, культурі, традиціям, вірі. На початку ХХ ст. на німецьких колоністів посипався ряд нових звинувачень у «мирному завоюванні» Росії, у ворожості до місцевої влади та селян тощо [5, с. 96-97].

Ці звинувачення особливо активізувалися напередодні та на початку Першої світової війни, коли німецьких колоністів почали звинувачувати в негативному ставленні до Росії, розповсюдженні баптизму тощо. З цього приводу на сторінках «Почаївського листка» (офіційно це видання вважалося релігійним, однак перебувало під впливом СРН і на його сторінках пропагувалася ідеологія цієї політичної структури) та ряду інших монархічних видань було опубліковано ряд статей яскраво вираженого антинімецького спрямування, й стосувалися вони безпосередньо німецьких колоністів у тому числі й тих, що проживали на Волині. У статтях під назвою «Волинські штунди та їх зв'язок з Німеччиною» [6, с. 5-6], «Німецький захист російського баптизму» [7, с. 4], циклі статей під назвою «Німецькі колонії» [8, с. 5-10], «Шваби чи австрійці» [9, с. 7], «Німеччина набагато гірше татарщини чи тевтони наших днів» [10, с. 13-15] та багатьох інших гострій критиці було піддано німецьких колоністів Волині, яких звинувачували у розповсюдженні протестантської віри у краї,

підриві суспільного устрою, зв'язках з Німеччиною, якій, на думку, авторів, здебільшого активістів СРН вони незважаючи, на те що проживали у Російській імперії продовжували вірно служити Німецькій імперії. У вищезазначених публікаціях німецькі поселенці, як і ті німці, що проживали в кайзерівській Німеччині були зображені як відкриті чи облесливо-приховані вороги православ'я, російського народу та Російської імперії. З початком Першої світової війни надії німецьких колоністів на мирну господарську працю в прикордонній Волинській губернії були переорієнтовані. Вони стали заручниками російсько-німецького протистояння і незабаром були примусово переселені вглиб Російської імперії, здебільшого до Сибіру. В 1915 р. німецькі колоністи були виселені з 150 колоній у Волинській губернії: з 83 колоній Житомирського повіту, 34 колоній Новоград-Волинського повіту, 23 колоній Луцького повіту [5, с. 98].

Таким чином, яскраво антинімецька пропаганда з боку проросійських монархічних структур, насамперед СРН набрала значних обертів на початку ХХ ст. й особливо активізувалася після початку Першої світової війни. Її основною метою було сформулювати в очах жителів регіону, й імперії в цілому образ німців-ворогів православної церкви та російської держави.

На відміну від німецьких колоністів, проти яких кампанія набрала значних обертів лише з початком Першої світової війни, хоча антинімецькі акценти у внутрішній політиці імперії активізувалися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., російсько-польські взаємовідносини як у країні, так і на Волині, зокрема були досить напруженими впродовж значного періоду часу. Напруга у російсько-польських стосунках на Волині почала спостерігатися з часу приєднання регіону до Російської імперії. На початку ХХ ст. антипольські акценти у внутрішній політиці країни стали посилюватися. Не останню роль у цьому відігравав і релігійний чинник, адже православна церква негативно ставилася до ортодоксальних римо-католиків, якими були поляки. Ще однією причиною, яка вплинула на ці взаємовідносини було відношення поляків до імперської влади. Значна їх частина негативно ставилася до російської влади, й мріяли про відродження польської державності. Антиросійські настрої у польському, здебільшого дворянському середовищі, вилилися у два польських повстання проти Російської імперії у ХІХ ст., основною метою яких було відродження незалежної Польщі. Цілком логічно, що після їх придушення урядовими військами були репресії з боку влади до активних учасників цих повстань. Після придушення повстання 1863 р. частина поляків-католиків, щоб уникнути репресій й показати свою лояльність російському уряду перейшли у православ'я. Активні учасники повстання були покарані. Після цього впродовж певного періоду часу на території імперії, в тому числі й Волині, ця проблема не була актуальною. Однак наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. ситуація почала змінюватися на гірше. Що було зумовлено рядом обставин. По-перше, після указу про віротерпимість, виданого імператором Миколою ІІ 17 квітня 1905 р., на Волині почала зростати кількість римо-католиків, у зв'язку з переходом у римо-католицтво частини православних, здебільшого це були етнічні поляки, які після повстання 1863 р. перейшли у православ'я чи їх нащадків, переїздом сюди поляків з етнічних польських земель. По-друге, різко негативно до римо-католиків ставилися представники російських монархічних організацій, які при підтримці органів влади мали у цьому регіоні України значний вплив, а їх антипольські й антикатолицькі виступи, насамперед, на сторінках пресових органів набирали все більш значного масштабу. По-третє, у зв'язку з виборами до Державних дум Російської імперії спостерігалася протистояння між поляками та росіянами, спричинене боротьбою за депутатські мандати. По-четверте, частина поляків брали активну участь у діяльності антимонархічних політичних структур, які метою своєї діяльності ставили повалення самодержавства, а частина перебувала на платформі відродження Польської держави.

Все це, враховуючи ставлення СРН до представників інших етнічних груп посилювало міжнаціональне протистояння у регіоні. На сторінках пресових органів, що були під впливом цієї монархічної організації з'явився цілий комплекс статей у яких висловлювалося

негативне ставлення до поляків та римо-католиків, яких у той час члени даної політичної організації ототожнювали з поляками. Так у статті під назвою «Суд св. апостолів, вселенських і помісних соборів над єретиками-католиками» було піддано різкій критиці релігійні постулати римо-католицької церкви. Автор статті, який до речі належав до православного духовенства вважав, що релігія, якої дотримуються католики неправильна, навіть більше вона має елементи єретичних учень [11, с. 1-8]. Крім публікацій у пресі, представники православного духовенства активно виступали проти поляків і римо-католиків у Державній думі Російської імперії. В своєму виступі на засідання Думи Холмський єпископ Евлогій піддав різкій критиці ксьондзів, яких він звинуватив у тому, що вони перешкоджали діяльності православної церкви, робили різні каверзи священнослужителям та інших проступках [12, с. 136-137]. У статтях подібного змісту представниками СРН чи їх прибічниками гостро критикувалася римо-католицька віра, а разом з нею й поляки, яких члени даної політичної структури вважали ворогами. Особливо негативно реагували члени СРН і представники православного духовенства на перехід православних у римо-католицизм, що вони вважали смертним гріхом. Як свідчить аналіз публікацій подібного змісту, у більшості з них негативне ставлення до поляків висловлювалося не напряму, а через призму їх належності до римо-католицької церкви. Таким чином, у взаємовідносинах між представниками російських монархічних кіл і православним духовенством крім етнічної належності важлива роль відводилася й релігійному питанню.

Отже, як бачимо російсько-польські взаємовідносини на Волині у вказаний період часу були досить складними. Це було зумовлено як негативним ставленням органів влади й промонархічних російських політичних структур до представників цієї етнічної групи населення, а й важливу роль у цьому відігравав і релігійний чинник. Саме представники православного духовенства намагалися любим способом послабити позиції римо-католиків, а стрімке зростання числа останніх на Волині були сприйнято негативно органами влади й православною церквою.

Євреї становили другу за чисельністю етнічну групу населення тогочасної Волині. Основними заняттями тогочасних волинських євреїв було ремесло, торгівля, багато з них управляли заводами тощо. Однак взаємовідносини між органами влади й євреями були непростими. Хоча органи влади дозволяли відкриття в краї єврейських шкіл, окремі з них були навіть державними, але на початку ХХ ст. у внутрішній політиці імперії антиєврейські настрої почали посилюватися. Не простою у цій сфері була ситуація й на Волині. Активну наступальну антиєврейську пропаганду в цьому регіоні проводив СРН. При цьому на сторінках їх пресових органів представники даної етнічної групи виставлялися лише в негативному світлі. Таку ситуацію можна пояснити, тим що лідери цієї промонархічної політичної структури вбачали саме в євреях одних із своїх головних ворогів. З іншого боку вони робили винуватими у всіх негараздах не органи влади, яким вірно служили, а саме євреїв враховуючи також і ту обставину, що багато представників цієї етнічної групи займалися торгівлею, лихварством, були орендарями чи власниками млинів, корчм, що викликало певне упереджене ставлення до їх з боку частини місцевого населення. У пресових виданнях, що були на платформі чи під впливом СРН на початку ХХ ст. було опубліковано найбільшу кількість статей саме антиєврейського спрямування. Ні антипольських, ні антинімецьких публікацій навіть разом узятих і близько не було стільки – скільки антиєврейських. Проведений нами аналіз цих матеріалів дає підстави для висновку про те, що гостро критикувалися як окремі євреї, котрих зображали ворогами селян, так і вся дана національність загалом.

В одній з статей опублікованих у «Почаївському листку» під назвою «Гасло «Волині» («Волинь» – у даному випадку це назва газети, що видавалася в той час – авт.) напередодні виборів до IV Державної думи наголошувалося на тому, що євреї добивалися змін виборчого законодавства країни для того, щоб «ствердити в Росії конституцію і повністю осідлати селянина за допомогою четвертої Думи» і далі «Коли перші дві й третя Думи не встигли

надати прерогатив державної влади жидам, полякам, іногородцям і зробити з землі російської, землю неросійську, то цього самого жида особливо чекають від четвертої Думи. Якщо три Думи хвилювали російське суспільство соціалістичними ідеями і захопили окремі маси російського народу в кипучий водоворот соціалізму, то четверта Дума, надіються жида, змінить і самі існуючі форми державного життя, розбудить в російському народі ненависть до всього російського, а найбільше – державного порядку, знищить Самодержавність і насадить замість нього бажану конституцію» [13, с. 17]. Автор цієї статті звинувачував євреїв у тому, що вони на сторінках своєї газети обґрунтовують доцільність введення конституційної форми правління в державі й таким чином намагаються отримати владу, щоб гнобити селян тощо. В іншій статті під назвою «Шлях до спасіння від жидівського засилля» автор висловив думку, що доцільно звернутися до імператора Миколи II з проханням відмінити указ про віротерпимість від 17 квітня 1905 р. і Маніфест 17 жовтня 1905 р., і необхідно запровадити сурову цензуру, щоб не допускати публікацій лівого спрямування. А в школах має бути введений предмет, який розвінчуватиме євреїв [14, с. 7-8].

Крім статей де давалася негативна оцінка євреям і де євреїв звинувачували в тому, що вони роблять все лише у своїх власних інтересах часто публікувалися й матеріали, в яких показували негативну роль представників цієї національності в житті окремих населених пунктів. Таких статей була більшість.

Таким чином, яскраво виражена антиєврейська пропаганда, яку проводили члени СРН та православного духовенства великою мірою вплинула на стан російсько-єврейських відносин на Волині на початку ХХ ст.

Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Волині спостерігалось значне ускладнення міжнаціональних відносин. Великою мірою це було спричинено діяльністю промонархічних політичних структур, насамперед СРН, які проводили проросійську шовіністичну політику намагаючись дискредитувати представників інших національностей. Важливу роль у цій сфері відігравав і релігійний фактор. Під шквал гострої, в абсолютній більшості випадків безпідставної критики потрапляли представники тих етнічних груп, які не були православними. Останні у своїй більшості не залишалися в боргу перед проросійськими шовіністично налаштованими політичними структурами й на сторінках своїх пресових органів і в повсякденному житті їм протистояли. Все це загалом сприяло загостренню міжнаціональних протиріч у краї й ускладнювало й так далеко не просту внутрішню суспільно-політичну ситуацію.

Джерела та література

1. Памятная книга Волынской губернии на 1914 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1913. – 549 с.
2. Жилюк С. І., Бойко В. Є. Релігійна політика царизму на Волині (1793 – 1917 рр.): Монографія / С. І. Жилюк, В. Є. Бойко. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька Академія», 2010. – 228 с.
3. Кулінич М. І. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки ХVІІІ ст. – 1917 р.) / М. І. Кулінич // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 18-30.
4. Шмид О. П. Колонізаційні процеси у Волинській губернії у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. / О. П. Шмид // Історія очима молодих дослідників. Матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів: Зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ, 2007. – С. 19-26.
5. Шмид О. Німці на Волині у світлі аграрної колонізації губернії другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Шмид // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ, 2008. – С.93-99.
6. Волынская штунда и её связь с Германией // Почаевский листок. – 1915. – 15 февраля. – № 6. – С. 5-6.
7. Немецкая защита русского баптизма // Почаевский листок. – 1915. – 9 января. – № 1. – С. 4.

8. Немецкие колонии // Почаевский листок. – 1915. – 9 января. – № 7. – С. 5-10.
9. Витте де Е. Швабы ли австрийцы / Е. де Витте // Почаевский листок. – 1915. – 9 января. – № 7. – С. 7.
10. Немечество гораздо хуже татарщины или тевтоны наших дней // Почаевский листок. – 1915. – 28 февраля. – № 8. – С. 13- 15.
11. Иеромонах Алексий Суд св. апостолов, вселенских и поместных соборов над еретиками-католиками // Почаевский листок. – 1913. – 8 августа. – № 31. – С.1-8.
12. Что говорил в Думе епископ Холмский Евлогий об отношении католиков к православным // Прибавление к Почаевскому листку за 1908 год. – № 17-18. – С. 136-137.
13. Лозунг «Волыни» // Почаевский листок. – 1911. – 2 августа. – № 27-28. – С. 17-18.
14. Путь к спасению от жидовского засилья // Почаевский листок. – 1914. – 15 февраля – № 6. – С. 7-8.